

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ

Анотація. Стаття розкриває зміст соціально-економічної безпеки регіонів та її зв'язок з національною безпекою держави.

Ключові слова: економіка, економічна безпека регіонів, соціальна безпека регіонів.

Summary. The article reveals the content of socio-economic security of the region and its relationship with the national security state.

Key words: economy, economic security regions, social security regions.

Постановка проблеми. Нагальною для України є проблема щодо соціально-економічної безпеки регіонів (а саме це області та місто Київ). Її актуалізація початково пов'язувалася із чисельними негативними наслідками, які виникли внаслідок розпаду Радянського Союзу і реформування економіки та суспільства під нову суверенну державу — Україну. А саме [4, с. 3]: 1) дезінтеграція регіональних виробничих структур і розбалансованість між їх видобувними та переробними ланками; 2) розрив господарських зв'язків суб'єктів ринку з країнами колишнього СРСР; 3) згортання внутрішнього ринку та дисбаланс регіонального розвитку; 4) втрата конкурентоспроможності національних виробників; 5) наростання соціальної напруги. Аналіз окреслених негативних наслідків наведено у табл. 1.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Так, більшість виокремлених негативних наслідків від реформування економіки та суспільства не ліквідовані і сьогодні, що створює труднощі щодо забезпечення стійкого і збалансованого розвитку економіки та соціуму регіонів країни у довгостроковій перспективі. Саме тому і сьогодні питання соціально-економічної безпеки актуальні (як гарантія безпеки країни у цілому) й активно вивчаються вітчизняними та зарубіжними науковцями, такими як: Я. А. Жаліло [6, с. 24–27], В. М. Геєць, Т. С. Кизим [4], В. І. Криленко [8, с. 1], В. Г. Ткаченко [12, с. 69–90], Н. А. Гук [5], І. П. Мойсєнко та В. М. Корб'як та низкою інших [2]. Так, В. І. Криленко, В. М. Геєць, Т. С. Кизим та ін. зазначають, що забезпечення інтересів країни базується на розвитку її регіонів, через реалізацію цілей і завдань у сфері регіональної соціально-економічної політики, яка відображає формування можливостей системи цілеспрямованих дій на загрози регіонального рівня [8, с. 1; 4].

Метою статті є визначення сутності соціально-економічної безпеки регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Констатуємо, що аналіз наявних наукових праць у визначеній площині виявляє відсутність консенсусу щодо категорії «соціально-економічна безпека

регіону». Окреслене становище пов'язано з такою проблематикою:

— розглядом категорії як синоніму «економічної безпеки регіонів», що ідентифікується науковцями у різних ракурсах, а саме як певна «здатність», «сукупність від'ємних властивостей» або «міра розвитку» регіональної економіки. Основні підходи до визначення категорії «економічна безпека регіонів» наведені автором у табл. 2.

Констатуємо, що сьогодні загальноприйняте розуміння безпеки пов'язують із «певним станом, за якого будь-який суб'єкт захищений і не зазнає збитків від негативного впливу будь-яких факторів» [8]. Крім того, враховуючи, що саме економіка формує багатство регіону від сукупності створених і накопичених працею регіонального суспільства матеріальних та духовних благ, її стан фактично визначає економічну незалежність регіону (а саме незалежність у формуванні та розвитку продуктивних сил, техніко-економічних відносин, власності, господарського механізму), яка є передумовою: 1) сталого розвитку як такого, що характеризується керованістю, а отже, і можливостями захисту від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх дестабілізуючих факторів; 2) стійкого розвитку, що характеризується здатністю до прогресу та збереженням своїх властивостей у довгостроковій перспективі.

Таким чином, аналіз основних підходів до визначення «економічної безпеки регіонів» [7–8; 9; 13; 14] дозволяє автору ідентифікувати її як стан регіональної економіки, за якого певна територія, що характеризується цілісністю та взаємозв'язком її складових елементів (регіон), є економічно незалежною, що створює можливості для сталого і стійкого розвитку.

Економіка — це основний вид діяльності суспільства та фундаментальна економічна основа регіону, оскільки існує зв'язок економічної безпеки із економічним зростанням регіону. Тому слід погодитися із судженням О. С. Власюка, що субкатегорія «економічної безпеки регіонів» може інтерпретуватися як найбільш важлива у забезпеченні національних інтересів країни

Негативні наслідки, які виникли внаслідок розпаду СРСР та реформування економіки і суспільства під нову суверенну державу — Україну

Негативні наслідки	Характеристика кризових явищ, які виникли	Стан ліквідації наслідків
дезінтеграція регіональних виробничих структур ¹	Наростають з 1990-х років — кризові явища початкового періоду незалежності, які призвели до перебудови економіки регіонів та кардинальної зміни умов життєдіяльності, деформації суспільної свідомості. З 2000 р. спостерігається посилення регіональних дезінтеграційних тенденцій внаслідок прагнення регіональних лідерів до економічної і політичної самостійності, відсутності ефективно діючого Центру.	Наявне і сьогодні
розбалансованість між їх видобувними та переробними ланками	Структура промислового (видобувного та переробного) комплексу регіонів за останні роки не зазнала вагомих змін, тому для більшості регіонів вирішальне значення продовжує відігравати одна-дві галузі.	Наявне і сьогодні
розрив господарських зв'язків суб'єктів ринку з країнами колишнього СРСР	Україна, фактично, мала економічні зв'язки приблизно з 123 країнами світу, але основні рішення щодо їх розвитку приймалися централізовано в Москві. Аналогічне становище щодо зовнішньоекономічної діяльності було наявне і з підприємствами України. Сьогодні, внаслідок підписання Україною асоціації з ЄС, виник розрив господарських зв'язків з Російською Федерацією.	Наявне і сьогодні
неконкурентоспроможність національних виробників	З промислових товарів на ринках дальнього зарубіжжя у 1990-х рр. могли конкурувати не більше 1 % товарів. Сьогодні, згідно з оцінкою рівня міжнародної конкурентоспроможності країн Інституту стратегії та конкурентоспроможності при Гарвардському університеті та Всесвітнього економічного форуму у Давосі, конкурентоспроможність національних виробників залишається досить низькою (наша країна за 2013–2014 рр. у рейтингу міжнародної конкурентоспроможності втратила 11 позицій та перемістилася з 73 на 84 місце (зі 148 країн світу, що враховувалися) [17].	Наявне і сьогодні
згорання внутрішнього ринку, дисбаланс регіонального розвитку	Наочно прослідковується за структурними даними індексів промислової продукції за регіонами. Так, індекси зменшуються в переважній більшості регіонів, причому за період з травня 2013 р. до квітня 2013 р. у 24 регіонах, найбільше у Чернівецькій області — на 29 %, ріст спостерігався лише у 3 регіонах, найбільше на Сумщині — 11,4 %. Порівняно з відповідним місяцем 2012 року, у травні місяці скорочення відбулося у 23 областях з 27, найбільше на Тернопільщині — на 24 %, ріст на Сумщині — 26,2 %. Що стосується порівняння більшого часового періоду — січня-травня 2013 р. та січня-травня 2012 р., то картина за цей період має дещо кращий вигляд, адже ріст відбувся у 12 територіально-адміністративних одиницях державного значення, а спад — у 15 ¹ .	Наявне і сьогодні
наростання соціальної напруги	Наочно простежується за наявністю протестних дій в Україні з 1990 по 2014 рр., які досягали пікового значення у 2001 р. (акції протесту в рамках акції «Україна без Кучми»), у 2004 р. (масова мирна акція протесту «Помаранчева революція»), у 2014 р. і дотепер (масові акції протесту «Євромайдан», Кримська криза та ін.).	Наявне і сьогодні

¹ розроблено автором на основі [4; 11; 10].

[4, с. 16–17]. Однак розгляд категорії соціально-економічного розвитку як синоніму «економічної безпеки регіону» недоцільний, що, на нашу думку, пов'язано зі специфікою регіональної економіки, орієнтованою на ринок;

— вивченням категорії через призму взаємопов'язаних субкатегорій «економічна безпека регіонів» та «соціальна безпека регіонів (табл. 1). Фактично, ринково орієнтована регіональна економіка не завжди забезпечує зростання добробуту всіх прошарків населення в умовах економічної сталості через прагнення бізнесу до максимізації прибутку. Так, неминуче породжуване ринковою

економікою безробіття, соціальні проблеми та інші наслідки конкурентної боротьби можуть викликати соціальний вибух. Саме тому доцільним є підхід, який ґрунтується на розгляді категорії соціально-економічної безпеки регіону як на сполученні двох взаємопов'язаних субкатегорій «економічної» та «соціальної» безпеки. При цьому вважаємо за доцільне інтерпретувати субкатегорію «соціальна безпека регіону» як таку, що прямопропорційно залежить від економічної безпеки регіону, яка, однак, не є її гарантією.

Констатуємо, що ринково орієнтована регіональна економіка не завжди забезпечує зростан-

Підходи до визначення субкатегорії «економічна безпека регіонів»*

Автор	Сутність визначення	Конкретизація основних положень підходу	Структуризація категорії
В. І. Криленко [8, с. 1]	— здатність регіональної економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення (як стійкого економічного зростання) і максимально забезпечувати прийнятні умови життя та розвитку особистості для більшості населення; — спроможність економіки протистояти дестабілізуючій дії соціально-економічних чинників, і не створювати загрози для інших елементів регіону та зовнішнього середовища.	Здатність регіональної економіки до: 1) стійкого економічного зростання; 2) забезпечення прийнятних умов життя та розвитку соціуму.	Ідентифікує соціальну безпеку як складову економічної, тим самим ототожнюючи її із соціально-економічною безпекою регіону.
Н. Д. Найденов [9] В. В. Криворотов, А. В. Калина [7, с. 76]	— діапазон рівнів економічних і соціальних показників, у межах яких регіон протягом довготривалого періоду стійко розвивається; комплекс заходів, що спрямовані на стійкий, постійний розвиток та вдосконалення економіки регіону, що включає протидію зовнішнім та внутрішнім загрозам (через взаємодію виробничої, соціальної та природної сфери).	Здатність регіональної економіки (через ефективну протидію ризикам) до: 1) сталого, стійкого розвитку, 2) постійного оновлення та вдосконалення.	Звертають увагу на соціальну безпеку як на субкатегорію, взаємопов'язану із економічною безпекою регіону.
В. Х. Цуканов [13, с. 39] О. Л. Резніков [11, с. 40]	— сукупність умов та факторів, що забезпечують незалежність національної економіки у цілому, її сталість, стійкість та здатність до постійного оновлення і вдосконалення (через взаємодію виробничої, соціальної та природної сфери); — сукупність поточного стану, умов і факторів, які характеризують стабільність, стійкість та поступовість розвитку економіки регіону (через взаємодію виробничої, соціальної та інших сфер).	1) сталого, стійкого розвитку, 2) постійного оновлення та вдосконалення.	Звертають увагу на соціальну безпеку як на складову економічної безпеки регіону.
Я. Жаліло [6, с. 25].	— спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності у світовій системі господарювання.	Сукупність від'ємних властивостей регіональної економіки, з точки зору здатності забезпечити прогресивний розвиток усіх її складових.	Звертають увагу на соціальну безпеку як на складову економічної безпеки регіону.
А. Б. Чімітова, Е. А. Микульчинова [14, с. 54–55]	— характеристика складових національного господарського комплексу, з точки зору його здатності до прогресивного розвитку на шляху стійкого зростання добробуту всіх прошарків населення, в умовах соціальної та економічної сталості, ефективної міжнародної співпраці (спрямованої на ефективне вирішення внутрішніх і зовнішніх проблем, що створюють загрози для життєздатності інтересів суспільства)	Сукупність від'ємних властивостей регіональної економіки, з точки зору здатності забезпечити прогресивний розвиток усіх її складових.	Звертають увагу на соціальну безпеку як на складову економічної безпеки регіону.

* розроблено автором.

ня добробуту всіх прошарків населення в умовах соціальної та економічної сталості. Неминуче породжувані нею безробіття, соціальні проблеми та інші наслідки конкурентної боротьби можуть викликати соціальний вибух (так, наприклад у середньому по провінціям Італії, які займають 3-є місце за рівнем економічної безпеки регіонів по Єврозоні (Валле-д'Аоста, Ломбардія, Сардинія і Сицилія та ін.) — 13 % безробітних. При тому середній по найслабшим регіонам показник Єврозони становить 11,96 %) Відповідно до результатів аналізу підходів до визначення субкатегорії «соціальна безпека регіонів», що наявні у науковій літературі, автором запропоновано її визначення як такий стан правового захисту прав і свобод лю-

дини, згідно з Конституцією України (розділ 2), життєво важливих соціальних інтересів особи та фінансового забезпечення офіційно встановлених соціальних стандартів та гарантій, що забезпечують сталий розвиток суспільства (у т. ч. попереджують наростання соціальної напруги, що може викликати соціальний вибух).

Так, соціальна безпека регіону має бути орієнтована на забезпечення: 1) прав людини — особисті (природні, громадянські), політичні, соціальні, економічні, культурні, екологічні та сімейні права; 2) свобод людини, а саме: люди народжуються вільними, рівними у своїй гідності і правах; людина має право робити все, що прямо не заборонено діючим законодавством; люди

рівні в правових можливостях, правовому сприянні і правовій охороні; 3) соціальні стандарти та гарантії, а саме: соціальні норми — показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг; соціальні нормативи — показники забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами; нормативи витрат (фінансування) — показники поточних і капітальних витрат з бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів.

Відповідно до вищенаведеного доцільним є розуміння категорії «соціально-економічна безпека регіонів» як такого стану регіону, за якого наявні можливості до захисту його території від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх дес-

табілізуючих факторів та сталого, стійкого розвитку (у т. ч. суспільства), у якому базову роль відіграють: 1) фундаментальна економічна основа (регіональна економіка); 2) правовий захист прав і свобод людини, соціальних інтересів особи і забезпечення соціальних стандартів та гарантії. Фактично, окреслене нами визначення дозволяє стверджувати, що соціально-економічна безпека будь-якого регіону можлива виключно у випадку, коли враховуються інтереси всіх учасників процесу регіонального розвитку: бізнесу, галузей, міст, районів, населення тощо.

Констатуємо, що у зв'язку із відсутністю консенсусу щодо сутності категорії соціально-економічної безпеки регіону не виокремлено і єдиного підходу щодо її складових (базових елементів). Окреслене наочно проілюстровано даними табл. 3.

Таблиця 3

Складові (базові елементи) соціально-економічної безпеки регіону (розроблено автором)

Автор підходу	Складові (елементи) соціально-економічної безпеки												
	Виробнича ¹	Фінансова ²	Науково-технічна ³	Соціально-демографічна ⁴	Реструктуризація регіонального ринку праці ⁵	Громадська ⁶	Продовольча ⁷	Екологічна ⁸	Інформаційна та управлінська ¹¹	Правова ⁹	Енергетична	Політична ¹⁰	Інвестиційна
Криленко В. І. [8, с. 1]	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-
Резніков О. Л. [11, с. 1]	+	+	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-
Белай С. В. [1]	+	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-

Примітка: (1) ресурсна база, умови, що забезпечують інтеграційні процеси, система відтворення; (2) фінансова та регіональна бюджетні системи; (3) НТП, рівень модернізації виробництва, кваліфікація та чисельність персоналу, зайнятого в наукових дослідженнях і розробках; (4) соціальна диференціація суспільства, рівень бідності, депопуляція населення, доступність освіти, культури, медичного обслуговування, житла, послуг зв'язку тощо; (5) галузева регіональна спеціалізація, рівень безробіття, система завдань і функцій, що реалізуються спеціалістами; (6) криміналізація суспільства, тіньова економіка, корупція тощо; (7) забезпеченість продовольством, якість продуктів харчування; (8) забруднення довкілля; (9) правовий захист прав і свобод людини, соціальні стандарти та гарантії; (10) система державних і недержавних стосунків соціальних (суспільних та політичних) інститутів регіону, що виконують певні політичні функції; (11) державний механізм протидії кризовим явищам соціально-економічного характеру.

У більшості випадків до складових соціально-економічної безпеки включені зовнішні та внутрішні фактори, що її дестабілюють, у т. ч.: криміналізацію суспільства, тіньову економіку, корупцію; рівень модернізації виробництва, кваліфікацію та чисельність персоналу, зайнятого в наукових дослідженнях і розробках, та ін. Це у більшості характерно, у т. ч., для підходу В. І. Криленко [8, с. 1], О. Л. Резнікова [11, с. 1] та С. В. Белай [1].

Враховуючи, що фундаментальна економічна основа соціально-економічної безпеки регіону — це територіальна організація виробництва, що проявляється у економічних процесах та явищах, які пов'язані з ринковим розвитком господарства регіону та його інфраструктурними ознаками, автором виокремлені складові соціально-економічної безпеки регіону (рис. 1):

1) безпосередньо територія регіону із властивими йому ознаками, такими як: матеріально-технічна база, природні умови та економічне становище та ін.;

2) основне виробництво та виробнича інфраструктура регіону (комплекс галузей, що обслуговують основне регіональне виробництво і забезпечують його ефективну економічну діяльність);

3) соціальна інфраструктура як сукупність об'єктів, які забезпечують задоволення культурних, соціально-побутових та інших потреб населення регіону.

Виокремлені нами складові (елементи) соціально-економічної безпеки регіону є основою формування внутрішніх і міждержавних відносин, що у сукупності визначають національну безпеку країни, на основі взаємозв'язку їх об'єктів. Це проілюстровано на рис. 2.

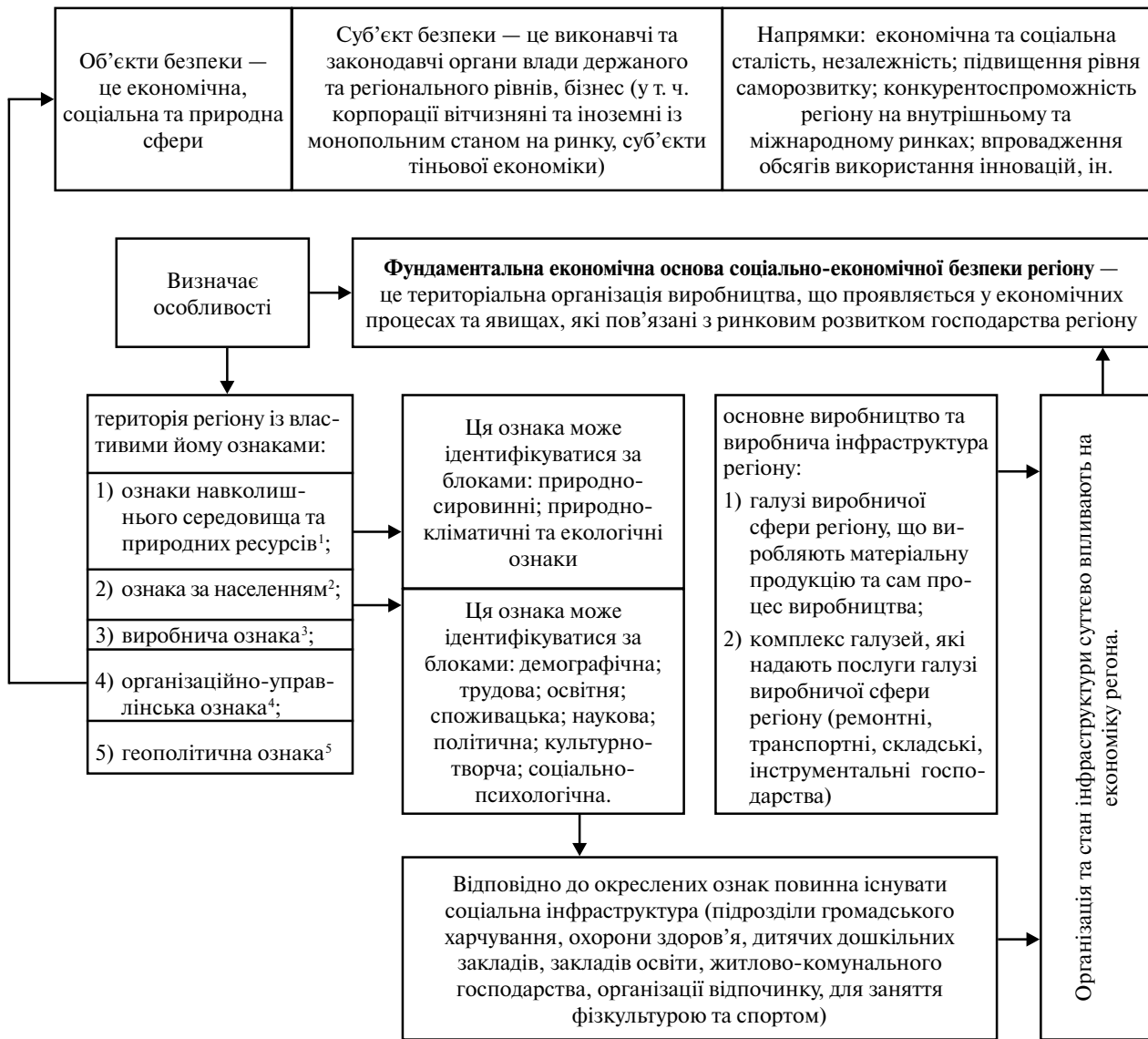

Рис. 1. Складові (елементи) соціально-економічної безпеки регіону (розроблено автором на основі [7]) *

Примітка: (1) натуральні сировинні запаси та джерела, природні умови та економічне становище; (2) наявні суб'єкти матеріального виробництва і споживання, соціального та духовного життя; (3) знаряддя та засоби праці, матеріально-технічна база; товарна продукція, промислове та сільськогосподарське виробництво і надання послуг; (4) система засобів та методів управління соціально-економічними процесами у межах регіону, а саме: господарські механізми, ступінь освоєння ринкових відносин, ефективність проведення соціально-економічної політики (у т. ч. у частині правового захисту прав і свобод людини та розробки заходів щодо запобігання виникнення деструктивних факторів), розвиток місцевого самоврядування; (5) місце регіону у системі міжрегіональних економічних та політичних зв'язків, а також комунікативних систем.

Так, внутрішні регіональні та міжрегіональні відносини спрямовані на використання внутрішніх ресурсів регіонів, з метою вдосконалення структури матеріального виробництва, розвиток соціальної та виробничої інфраструктури, екологічну та соціальну безпеку.

При цьому регіони, що мають передумови участі у міжнародному поділі праці, також прагнуть до активізації зовнішньоекономічної діяльності (що підвищує економічну безпеку регіонів за рахунок поповнення бюджету), у т. ч. стимулювання міжнародної торгівлі, притоку новітніх технологій та фінансових інвестицій.

Висновки з проведеного дослідження. Окреслені відносини визначають і саму специфіку міждержавних відносин (у т. ч. спрямовують здійснення зовнішньоекономічної діяльності на користь народу) та забезпечують сталий, стійкий розвиток різних сфер життєдіяльності держави та її суверенність.

Література

1. Белай С. В. Концепція стратегії соціально-економічної безпеки регіонів України [Електронний ресурс] / С. В. Белай // Державне будівництво. — 2012. — № 2. — Режим доступу :

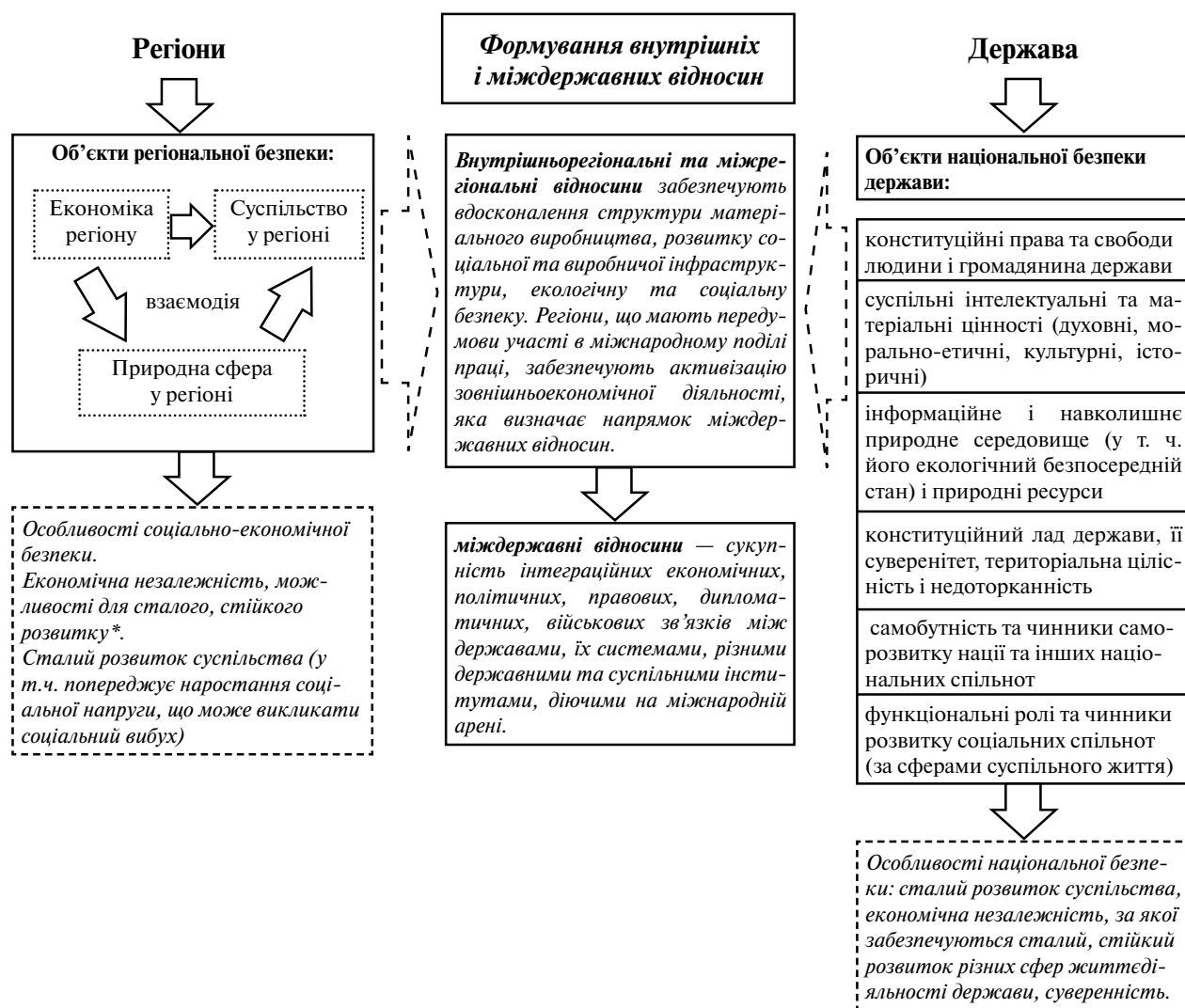

Рис. 2. Логіка взаємозв'язку соціально-економічної безпеки регіону та національної безпеки країни (розроблено автором)

Примітка. *Має умовний характер внаслідок економічної та політичної залежності регіону від державного центру та взаємозв'язку регіональних соціально-економічних систем.

<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/04.pdf>.

2. Беляєв О. О. Соціально-економічна безпека : навч. посіб. / О. О. Беляєв, Л. П. Бортнікова, В. І. Кириленко та ін. — К. : КНЕУ, 2010. — 316 с.

3. Вишиванюк М. В. Впровадження інституціональних механізмів державного управління сталим розвитком Івано-Франківської області / М. В. Вишиванюк // Економіка та держава. — 2011. — № 1. — С. 11–15.

4. Власюк О. С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання / О. С. Власюк. — К. : ДНУ «Академія фінансового управління», 2011. — 474 с.

5. Гук Н. А. Теоретичні підходи до управління економічною безпекою регіонів [Електронний ресурс] / Н. А. Гук. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltn/19_4/278_Guk_19_4.pdf.

6. Жаліло Я. А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві / Я. А. Жаліло // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — К. : Київський ун-т ; Інститут міжнародних відносин, 2001. — Вип. 26. — С. 24–27

7. Криворотов В. В. Экономическая безопасность государства и регионов / В. В. Криворотов, А. В. Калина, Н. Д. Эриашвили. — М. : Юнити-Дана, 2011. — 352 с.

8. Криленко В. І. Економічна безпека регіону як складова забезпечення національної економічної безпеки [Електронний ресурс] / В. І. Криленко // Ефективна економіка. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1779>.

9. Найденов Н. Д. Основные понятия менеджмента : глоссарий [Электронный ресурс] / Н. Д. Найденов. — Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/916/word/yekonomicheskaja-bezopasnost-regiona>.

10. Николаева А. Б. Перспективы развития портовых особых экономических зон / А. Б. Николаева, С. М. Леус // Вестник МГТУ, том 13. — 2010. — № 1. — С. 108–114.

11. Резніков О. Л. Забезпечення соціально-економічної безпеки регіону. Нагальне завдання сьогодення / О. Л. Резніков // Економіка промисловості. — 2008. — Т. 1 (40). — С. 78–83.

12. Ткаченко В. Г. Экономическая безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов / В. Г. Ткаченко ; под ред.

В. Г. Ткаченко, В. И. Богачева. — Ровеньки-Луганск : Наука, 2007. — 330 с.

13. Цуканов В. Х. Экономическая безопасность: сущность, факторы влияния и методы обеспечения / В. Х. Цуканов. — Челябинск : Челябинский дом печати, 2007. — 443 с.

14. Чимитова А. Б. Вопросы устойчивого и безопасного развития экономики региона / А. Б. Чимитова, Е. А. Микульчинова. — Улан-Удэ : Изд-во ВСГТУ, 2007. — 215 с.